

РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Основна перевага високорозвиненої країни пов'язана з її людським потенціалом. Суспільства, які будуються за принципом конкуренції, створюють умови для виникнення конкурентоспроможної особистості – чинника, що дає конкурентні переваги у розвитку всіх галузей народного господарства, науки і культури. Тому завданням суспільства є створення сприятливих умов для розвитку конкуренції.

Серед характеристик особистості ХХІ ст. пріоритетне місце займає її компетентність і професіоналізм, що забезпечують затребуваність і конкурентоспроможність у суспільстві. Тому в нинішньому суспільстві, яке називають інформаційним, з'явилися нові цінності: саморозвиток, самоосвіта особистості, що стали основою нової парадигми в педагогіці – особистісно орієнтованої освіти. Основним завданням навчання у ВНЗ є підготовка творчих, високоосвічених фахівців, здатних до діяльності в різних умовах, які прагнуть до постійного самовдосконалення і розвитку, є конкурентоздатними на ринку праці. Підготовка таких фахівців вимагає, щоб цими якостями, насамперед, володіли ті, хто забезпечує процес виховання і навчання, тобто щоб викладач вищої школи був не просто фахівцем у своїй галузі, а творчою і конкурентоздатною особистістю.

Отже, актуальність дослідження проблеми розвитку конкурентоспроможності викладачів вищої школи зумовлена соціально-економічними, соціокультурними, психологічними й акмеологічними проблемами сучасної вищої школи, а також цілями модернізації та розвитку вищої освіти в Україні.

Незважаючи на те, що у вищій школі активно вивчається особистісно-професійний розвиток викладача, все більше усвідомлюється й актуалізується увага на професійно-педагогічній діяльності викладача, можна виділити низку суперечностей: у ряді досліджень ставиться питання про підготовку конкурентоздатного фахівця, вивчаються різні варіанти його навчання та розвитку, проте до теперішнього часу вища школа не має у своєму арсеналі конкретних уявлень про суть, критерії та показники конкурентоспроможності викладача вищої школи; у вищій школі визнається актуальність підготовки студента як конкурентоздатної особистості.

ті, але ще немає моделі розвитку конкурентоспроможності викладача; інноваційні процеси у вищій школі останніми роками істотно змінили зміст, форми і методи вищої професійної освіти, проте ще немає чіткого визначення умов і чинників розвитку конкурентоспроможності викладача вищої школи та ролі його інноваційної діяльності в цьому процесі.

Тому необхідно, продовжуючи традиції психології та педагогіки, вивчити процес розвитку конкурентоспроможності викладача вищої школи, дати акмеологічну характеристику цього поняття, запропонувати шляхи оптимізації розвитку, визначити акмеологічні детермінанти цього процесу.

Вирішенням проблеми конкурентоспроможності особистості займаються науковці в різних галузях науки. Найплідніше проблема конкурентоспроможності персоналу (дефініції, роль в управлінській діяльності, соціально-психологічна структура, методичні основи оцінювання конкурентоспроможності, підходи до підготовки конкурентоздатного фахівця та ін.) розробляються в теорії менеджменту зарубіжними (Н. Ansoff, А. Weissmann, М. Woodcock, Т. Santalainen), зокрема російськими (В. Дятлов, Е. Попова, В. Травін, В. Шаповалов та ін.), науковцями. Окремі аспекти конкурентоспроможності в системі вищої професійної освіти знайшли віддзеркалення у працях В. Загвязинського, Н. Кузьміної, М. Нікандрова, В. Монахова, П. Решетникова, А. Репрінцева, В. Сластьоніна. Істотний внесок у практику формування конкурентоспроможності майбутнього вчителя внесли дослідження і концепції професійного розвитку та саморозвитку студентів – майбутніх фахівців (Ю. Андреева [2], Л. Мітіна [5], Ф. Туктаров [8], В. Шаповалов [10] та ін.).

Водночас наголосимо, що поняття “професіоналізм” і “конкурентоспроможність” різні, останнє включає ряд надпрофесійних характеристик особистості.

Багато науковців приділяли увагу проблемі розвитку особистості у процесі професійної підготовки. Проте основними напрямками досліджень є вивчення психолого-педагогічних основ саме професійного самовизначення і діяльності з профорієнтації, тобто розвиток професіоналізму, а не надпрофесійних якостей особистості фахівця. Далеко не всі розроблені моделі відповідають цілям формування саме конкурентоспроможності, переважна їх кількість включає лише компоненти розвитку професіоналізму. Це стосується й підготовки викладача вищої школи [3; 6; 7].

На сьогодні відсутня комплексна ефективна модель розвитку конкурентоспроможності особистості студента в освітньому процесі ВНЗ, оскільки відомі моделі розвитку конкурентоспроможності конкретизують свій зміст щодо певної спеціальності або профілю, переважно у

сфері економіки. Серед проблем, які вирішує вітчизняна вища освіта у процесі реформування, проблема підготовки конкурентоздатних випускників є однією з пріоритетних. Проте підходи і засоби організації навчально-виховного процесу ВНЗ, що сприяли б формуванню конкурентоспроможності студентів, недостатньо розроблені. Крім того, досліджень, які б розкривали необхідність формування конкурентоспроможності викладача вищої школи, на теренах України виявлено не було.

Мета статті – довести необхідність розвитку конкурентоспроможності викладача вищої школи, визначити критерії та можливі шляхи оптимізації цього процесу.

Для визначення основних компонентів конкурентоздатності викладача вищої школи звернімося до психологічних досліджень проблеми конкурентоздатності особистості. Конкурентоспроможність особистості виявляється у процесі міжособистісної взаємодії, суперництва, боротьби за досягнення найвищих вигод, переваг на якому-небудь поприщі. Провідними характеристиками конкурентоспроможної особистості є: чіткість цілей і ціннісних орієнтацій, працьовитість, творче ставлення до справи, здатність до ризику, незалежність, здатність до неперервної самоосвіти та професійна компетентність. Особистість, що успішно конкурує на ринку праці, відрізняється тим, що постійно прагне керувати собою і своєю діяльністю, постійно підвищує рівень своєї професійної компетентності, займається самовихованням [1; 4].

Отже, згідно з сучасними дослідженнями [5; 8; 10 та ін.], конкурентоздатна особистість має володіти не лише спеціальними знаннями та вміннями у сфері професійної діяльності, а, насамперед, розвиненими особистісними якостями, що дозволяють ефективно здійснювати процес діяльності й отримувати бажані результати. Особистісно-професійні якості мають першорядне значення в забезпеченні конкурентоспроможності працівників. Конкурентоздатні особистості значно легше адаптуються до вимог соціального середовища, досягаючи більш високого рівня професійного й особистісного розвитку.

Конкурентоспроможність – соціально орієнтована система здібностей, властивостей і якостей особистості, що характеризує її потенційні можливості в досягненні успіху (в навчанні, професійній і позапрофесійній життєдіяльності), визначає адекватну індивідуальну поведінку в умовах, що динамічно змінюються, забезпечує внутрішню впевненість у собі, гармонію з собою і навколишнім світом [8, с. 23].

Особливо цінною для вирішення проблеми формування конкурентоздатності викладача вищої школи вважаємо дисертацію російської дослідниці Ж. Шаймакової [9], в якій уточнений зміст поняття “конкурентоспромож-

ність викладача вищої школи". У дослідженні показано, що конкурентоспроможність викладача вищої школи – це інтегральна характеристика особистості викладача вищої школи, яка виражається в сукупності особистісно-професійних, індивідуальних і суб'єктивних якостей, що визначають успішність професійно-педагогічної діяльності з організації освітнього процесу у ВНЗ. Показниками успішності визначено, з одного боку, задоволеність викладачем своєю діяльністю та її результатами, успішну самореалізацію викладача, реалізацію особистісно-професійного потенціалу, які можна розуміти як об'єктивну підготовленість і суб'єктивну готовність брати участь у конкурентних відносинах, що виникають в умовах ринку освітніх послуг; з другого боку – формування студентів як майбутніх конкурентоздатних фахівців; а з третього – визнання соціумом викладача як фахівця, який володіє оптимальним рівнем творчості та професіоналізму, викладацької майстерності та професійної самосвідомості, індивідуальним стилем діяльності та високим рівнем акмеологічного розвитку.

До структури конкурентоспроможності викладача, на думку Ж. Шаймакової, входять такі компоненти: суб'єктивний (ступінь усвідомлення викладачем себе суб'єктом своєї професійно-педагогічної діяльності), професійно-діяльнісний (ступінь реалізації змісту освітнього процесу), соціальний (визнання й оцінка соціумом викладача), інноваційний (ступінь сприйнятливості викладача до інновацій) [9, с. 14]. Акмеологічні критерії конкурентоспроможності викладача вищої школи розкриваються через такі показники: особистісно-суб'єктивний – рівень розвитку професійної мотивації, мотивації досягнень, ступінь сформованості цілей професійно-педагогічної діяльності, рівень акмеологічного розвитку (саморозвитку, самореалізації, саморозкриття, самоактуалізації та самоутвердження), рівень адекватності самооцінки; професійно-когнітивний рівень розвитку професійно-педагогічних здібностей, професійної самосвідомості, педагогічної майстерності, рівень розвитку і ступінь реалізації професійної компетентності викладача; соціально-оцінний – оцінка взаємодії соціумом викладача (визнання, пошана колегами, адміністрацією, студентами й іншими членами суспільства), самооцінка і ступінь задоволеності викладачем своєю діяльністю та її результатами; творчий – рівень сформованості інноваційної компетентності (наявність і ступінь розвитку компетенцій: методолого-гносеологічної, технологічної, проєктувальної та практичної) [9, с. 15].

Спираючись на визначені Ж. Шаймаковою компоненти конкурентоспроможності викладача вищої школи, ми пропонуємо визначити критерії її оцінювання, а на їх основі – шляхи оптимізації процесу формування конкурентоспроможності викладача вищої школи.

Інформаційно-когнітивний критерій – наявність інформації про конкуренцію на ринку освітніх послуг, про конкурентоспроможність викладача вищої школи, про інноваційну освітню та маркетингову діяльність ВНЗ. Для забезпечення розвитку показників цього критерію необхідна інформаційно-змістова підготовка викладача вищої школи до інноваційної діяльності (ознайомлення з конкурентними перевагами різних ВНЗ, вивчення напрямів інновацій у діяльності сучасного викладача вищої школи, застосування концептуальних засад педагогічних інновацій, інноваційних освітніх технологій у ВНЗ, використання інформаційних технологій у професійній вищій освіті).

Мотиваційний критерій – психологічна готовність викладача до підвищення рівня своєї конкурентоздатності. Для підвищення показників цього критерію необхідні: формування мотивації, цілевизначення і коректування цілей досягнення високого рівня конкурентоспроможності; формування адекватної самооцінки та рівня домагання, вироблення самоповаги; виховання готовності у викладача вищої школи до особистісно-професійного саморозвитку та самовдосконалення; корекція особистісно-професійних якостей із метою формування конкурентоспроможності високого рівня; формування спрямованості викладача на досягнення високих результатів особистісно-професійного розвитку, використання ефективних прийомів саморегуляції у професійно-педагогічній діяльності.

Самоосвітній критерій – наявність у викладача вищої школи у власному арсеналі сукупності навчальних і розвиваючих методів (занять, лекцій, тренінгів, психолого-акмеологічних технологій та ін.) розвитку конкурентоздатності; його включеність у процес саморозвитку, самовдосконалення; наявність акмеологічної мети. Шляхами забезпечення цього критерію вважаємо підвищення вимог до особистісно-професійних якостей і показників професійної діяльності викладача з боку адміністрації (наявність стратегічного плану та найближчих завдань особистісно-професійного розвитку; використання інноваційних освітніх технологій у навчанні студентів; залученість до науково-дослідної діяльності; наявність наукових і науково-методичних праць; науково-кар'єрне зростання).

Соціальний критерій – визнання соціумом престижності та значущості викладацької професії. Показниками цього критерію є ступінь задоволеності викладача своїм соціальним становищем, що залежить, окрім державної позиції щодо оплати праці та соціальних вигод, від поваги з боку студентів і колег, успішності навчання студентів і ставлення керівництва ВНЗ до праці викладача тощо.

Робота кафедр має бути спрямована на обговорення проблем конкурентності ВНЗ і викладачів вищої школи, що зумовлюють значні скорочення професорсько-викладацького складу в сфері вищої освіти. Такі обговорення мають забезпечити значний мотиваційний вплив на кожного викладача, на його усвідомлення власних перспектив і власного рівня конкурентоздатності.

Другим кроком у забезпеченні конкурентоспроможності викладачів вищої школи є залучення їх до інноваційної педагогічної діяльності. Це передбачає застосування викладачами інноваційних засобів, методів, форм і технологій навчання, спрямованих на вдосконалення навчально-виховного процесу.

Третім кроком визначаємо активну участь викладачів у науково-дослідній діяльності. Така діяльність зумовить необхідність опрацювання викладачами значних масивів науково-професійної інформації, ознайомлення з найсучаснішими науковими досягненнями у відповідній галузі, що все разом значно збагатить науково-педагогічний потенціал викладача вищої школи.

Важливим вважаємо також сприяння адміністрацією науково-кар'єрному зростанню викладача вищої школи, створення на кафедрах здорової конкурентної боротьби шляхом вироблення єдиних вимог до посади асистента, старшого викладача, доцента, професора. Корисною була б система заохочень у вигляді зменшення навчального навантаження, збільшення періоду стажування, призначення премій та ін.

Не менш значущим вважаємо також створення комфортних умов праці для професорсько-викладацького складу, шанобливе ставлення до кожного.

Проте, забезпечуючи визначені вище критерії конкурентоздатності викладача вищої школи, необхідно враховувати всю складність цієї професії в умовах нинішнього суспільства. Зміна стратегічних цілей освіти, послідовна демократизація вищої школи, впровадження педагогіки партнерства, швидкі темпи інформатизації, зміна технологій навчання – все це висуває перед педагогом принципово нові завдання й ускладнює процес формування його конкурентоздатності.

Основна соціальна функція викладачів вищої школи – відтворення продуктивних сил, розвиток інтелектуального і духовно-етичного потенціалу суспільства. Цим і визначається роль і значення викладацької праці в ієрархії професійних цінностей. З психолого-педагогічних позицій важливість професії викладача зумовлюється можливістю впливати на розвиток і становлення всіх, хто вчиться, на основі професійної компетентності, волі, авторитету. Це накладає на викладача все зростаючу відповідальність.

Тому сутнісними характеристиками розвитку конкурентоспроможності викладача вищої школи визначаємо такі:

1. Розвиток конкурентоспроможності викладача вищої школи можливий лише у випадку, якщо викладач вищої школи – суб'єкт своєї професійно-педагогічної діяльності, який самостійно ставить адекватні цілі та досягає їх, оцінюючи результати. При цьому викладач – це особа, яка творчо саморозвивається, інтелігентна, духовно багата, творча, вільна, гуманна, громадянсько активна.

2. Конкурентоздатність викладача вищої школи – це динамічна характеристика особистості, тому можна говорити про її розвиток як результат формування сукупності ключових компетенцій особистості, що складають професійно-особистісну основу діяльності.

3. Розвиток конкурентоспроможності викладача вищої школи має передумови свого розвитку в формуванні комплексу професійно-педагогічних здібностей: проєктувальних, комунікативних, організаційних, конструктивних, гностичних, перцептивних рефлексій, спеціальних.

4. Розвиток конкурентоспроможності викладача вищої школи передбачає оволодіння такими навичками: адекватної самооцінки свого рівня розвитку професіоналізму, викладацької майстерності та професійної самосвідомості, індивідуального стилю діяльності та акмеологічного розвитку, професійної компетентності; визначення відповідності своїх якостей вимогам робочого місця; пошуку і знаходження відповідної роботи, уміння переконати працевластця у своїх перевагах перед іншими кандидатами.

5. Розвиток конкурентоспроможності викладача вищої школи передбачає врахування несприятливих наслідків конкурентної боротьби для особистості викладача (неможливість досягнення успіху в конкурентній боротьбі впливає на відчуття самоповаги викладача, зниження самооцінки, прояву своєї індивідуальності, формування умов для професійних деформацій і емоційного вигорання).

6. Розвиток конкурентоспроможності викладача вищої школи взаємопов'язаний з інноваційною діяльністю викладача, його готовністю до оновлення основних елементів його особистої інноваційної системи: своїх знань, технологічного оснащення, інформаційно-комунікаційних технологій і умов їх ефективного використання, а також сприйнятливості до всього нового.

Таким чином, конкурентна система у ВНЗ створює важливу єдність особистісних і громадських інтересів, а конкурентоздатність викладача вищої школи – це не спосіб послабити когось, а можливість разом стати сильнішими, професійнішими, кращими, успішнішими.

1. *Ангеловский А. А.* Формирование конкурентоспособности студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе : дис... канд. пед. наук : 13.00.08 / *Алексей Анатольевич Ангеловский.* — Магнитогорск, 2004. — 193 с.

2. *Андреев В. И.* Конкурентология : учебный курс для творческого развития конкурентоспособности / *В. И. Андреев.* — Казань : Центр инновац. технологий, 2004. — 468 с.
3. *Гузій Н. В.* Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти [Текст] : монографія / *Н. В. Гузій.* — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. — 243 с.
4. *Котикова Д. С.* Формирование конкурентоспособности личности студента в образовательном процессе вуза : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / *Д. С. Котикова.* — Нижний Новгород, 2010. — 20 с.
5. *Митина Л. М.* Психология развития конкурентоспособной личности / *Л. М. Митина.* — М. : НПО “МОДЭК”, 2002. — 400 с.
6. *Московский В. В.* Формирование профессиональной успешности преподавателя высшей школы: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.13 / *В. В. Московский.* — М., 2007. — 20 с.
7. *Супрун М. В.* Можливості магістратури у формуванні основ професіоналізму майбутніх викладачів ВНЗ: світовий і вітчизняний досвід / *Супрун М. В.* // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. Зб. статей. — Ялта : РВВ КГУ, 2011. — Вип. 32. — Ч. 2. — С.181—187.
8. *Туктаров Ф. Р.* Конкурентоспособность личности в современном трансформирующемся обществе / *Ф. Р. Туктаров;* отв. ред. *Ю. Г. Волков.* — Ростов-на-Дону : Наука-Пресс, 2006. — 192 с.
9. *Шаймакова Ж. Б.* Роль инновационной компетентности в развитии конкурентоспособности преподавателя высшей школы : дис. канд. псих. наук : 19.00.13 / *Ж. Б. Шаймакова.* — Тамбов, 2009. — 248 с.
10. *Шаповалов В. И.* Формируем конкурентоспособную личность / *В. И. Шаповалов* // Школьные технологии. — 2003. — № 3. — С. 38—44.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2012

О. Чуба

Развитие конкурентоспособности преподавателя высшей школы

В статье раскрыта суть и доказана необходимость формирования конкурентоспособности преподавателя высшей школы. Определены критерии и показаны возможные пути оптимизации этого процесса.

Ключевые слова: преподаватель, высшая школа, конкурентоспособность.

О. Chuba

Development of Competitiveness of a Higher School Teacher

The article develops the essence and the necessity of higher school teacher's competitiveness formation. The author determines the criteria and proposes the possible ways of this process optimization.

Key words: teacher, higher school, competitiveness.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор А. М. Коломієць